

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СТРАХУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ В УКРАЇНІ

У статті деталізується поняття фінансового ризику, досліджується їхня класифікація, розглянуто розвиток і деякі практичні аспекти страхування фінансових ризиків в Україні.

Ключові слова: фінансовий ризик, кредитний ризик, страхування фінансових ризиків, страхові компанії, страхові програми.

Постановка проблеми. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання, фінансово-кредитних установ пов'язана з багатьма ризиками, ступінь впливу яких на результати їхньої фінансової діяльності значно підвищується з переходом до ринкової економіки. Ризики, що супроводжують цю діяльність, виділяють в окрему групу фінансових ризиків, що відіграють найбільш значну роль у загальному "портфелі ризиків". Збільшення ступеня впливу фінансових ризиків на результати фінансової діяльності господарюючих суб'єктів пов'язане з швидкою зміною економічної ситуації в країні і кон'юнктури фінансового ринку, розширенням сфери фінансово-кредитних відносин, появою нових фінансових технологій і інструментів. На основі обслуговування різноманітних ризиків фінансового характеру сформувалася так звана сфера фінансового страхування. Завдання із створення спеціалізованих програм страхування фінансових ризиків суб'єктів підприємництва „Програма розвитку страхового ринку України на 2005-2007рр.” визначила одним із пріоритетних. Отже, напрямок страхової діяльності, пов'язаний із мінімізацією фінансових ризиків, не лише вимагає, а й заслуговує глибокого вивчення й теоретичного узагальнення як на основі власної практики, так і з урахуванням зарубіжного досвіду.

Аналіз публікацій. Дослідженню теорії фінансових ризиків, питанням страхування фінансово-кредитних ризиків присвятили свої праці такі відомі зарубіжні та вітчизняні вчені-економісти, як: І.А. Бланк, М.С. Клапків,

Н.Н. Внукова, Д. Фарни, Л. Хорін, Т. Вейган, Ж. Перар, К.С. Воблій, С.С. Осадець, А.А. Гвозденко, В.В. Глущенко, Я.П.Шумелда та ряд інших.

Метою статті є дослідження поняття фінансового ризику, розгляд теоретичних засад і практичних аспектів страхування фінансових ризиків.

Виклад основного матеріалу. Страхування фінансових ризиків є одним із найбільш складних та проблемних видів страхування. Ця нова підгалузь майнового страхування розпочала розвиватись в Україні лише на початку 90-х років минулого століття. Нетривалий період розвитку страхування фінансових ризиків не дозволив виробити єдине тлумачення його поняття та дати уніфіковану класифікацію його видів. Незважаючи на те, що цей вид страхових послуг регламентується Законом України «Про страхування», чіткого визначення та класифікації фінансових або комерційних ризиків у чинному законодавстві немає.

Проблеми виникають вже на етапі з'ясування, які ж саме ризики належать до фінансових. Теоретична та методологічна складності змісту і сутності фінансових ризиків зумовили їх розгляд і визначення окремими авторами у широкому та вузькому значеннях.

У широкому значенні фінансові ризики – це ризики, які характеризуються ймовірністю втрат фінансових ресурсів (грошових коштів) у підприємницькій діяльності. У цьому значенні поняття „фінансовий ризик” тотожне поняттю „комерційний (підприємницький) ризик” яке містить цілий комплекс різних ризиків: майнових, виробничих, торговельних тощо. Поняття „фінансовий ризик” також використовується у більш вузькому значенні як частина комерційних ризиків, пов'язана з ймовірністю фінансових втрат внаслідок операцій у фінансово-кредитній і біржовій сферах [4].

Світова практика зводить класифікацію фінансових ризиків до наступних:

- ризик зниження фінансової стійкості;
- ризик неплатоспроможності;

- інвестиційний ризик;
- інфляційний ризик;
- процентний ризик;
- валютний ризик;
- депозитний ризик;
- кредитний ризик;
- податковий ризик;
- структурний ризик;
- криміногенний ризик.

Отже, для кращого розуміння суті страхування фінансових ризиків в першу чергу необхідно визначити поняття, розмежувати фінансові та кредитні ризики, здійснити класифікацію видів страхування, а після цього пояснити механізм їхнього здійснення та розвиток цього виду страхування в Україні.

Фінансові ризики можна охарактеризувати як сукупність імовірних небажаних подій при здійсненні фінансово-кредитних операцій, сутність яких полягає в тому, що партнер підприємства чи банку не може виконати взятих на себе грошових зобов'язань, а підприємство чи банк не може добитись їхнього виконання засобами, передбаченими угодою (контрактом) [6]. Особливістю фінансового ризику є ймовірність збитку внаслідок проведення операцій у фінансово-кредитній і біржовій сферах, здійснення операцій із цінними паперами.

Як видно з визначення, фінансові ризики можна розділити на дві групи: фінансові і кредитні. Єдиної думки серед вчених і практиків щодо такого поділу та сутності цих понять немає. Як у вітчизняній, так і у зарубіжній літературі поняття „фінансові” і „кредитні” часто ототожнюють, вважаючи, що термін „фінансові ризики” охоплює також і кредитні ризики, або вживають поняття „фінансово-кредитні ризики”. Не дає чіткого розмежування українська та європейська система класифікації страхування [3,4,6].

У страховій практиці фінансові та кредитні ризики можна умовно розмежувати за суб'єктами виникнення. На цій підставі фінансовими слід вважати ризики, які виникають у суб'єктів господарювання, переважно у підприємств виробничої сфери, в процесі розрахунків за поставлену продукцію, виконані роботи або надані послуги. До них також відносять прямі ризики втрати або зменшення прибутку (доходу) внаслідок перерв у виробництві, а також втрати або недотримання прибутку (доходу) при інвестиційних операціях.

Таким чином, під фінансовим ризиком підприємства розуміється ймовірність виникнення несприятливих фінансових наслідків у формі втрати доходу чи капіталу у ситуацій невизначеності умов здійснення його фінансової діяльності.

Конкретними різновидами фінансових ризиків підприємства вважають:

- ризики неплатежу (невиконання зобов'язань згідно договорів, несплата платежів при продажі товарів в кредит та при лізингових операціях);
- неотримання прибутку при інвестиційних операціях;
- втрати або зменшення прибутку внаслідок непередбачуваних обставин;
- депозитний ризик (можливість неповернення депозитних вкладів (непогашення депозитних сертифікатів) зустрічається досить рідко і пов'язаний з неправильною оцінкою або невдалим вибором комерційного банку для здійснення депозитних операцій підприємства.

Законом України „Про страхування” (у редакції від 4 жовтня 2001 року № 2745-III) передбачено кілька видів страхування фінансових ризиків. До них в першу чергу відноситься власне страхування фінансових ризиків, яке на практиці може називатись „Страхування фінансових ризиків”, „Страхування ризиків неплатежу” або „Страхування виконання договірних зобов'язань”. За цим видом ризиків здійснюється також страхування втрат прибутку внаслідок перерв у виробництві, що реалізується у так званому „пакетному режимі”, тобто одночасно зі страхуванням майна від вогневих ризиків, стихійних явищ та інш. Законом передбачене також „Страхування

інвестицій”, тобто доходу від інвестиційних операцій, а також „Страховання виданих та прийнятих гарантій” [1].

До страхування фінансових ризиків відноситься, хоч і з деякими застереженнями, страхування біржових та валютних ризиків (страхування від зміни курсів валют). Цей вид страхування практикується в багатьох країнах світу з метою стимулювання розвитку зовнішньої торгівлі для підприємств-експортерів. Він надає гарантії та забезпечує відшкодування збитків, що зазнали зовнішньоторговельні суб'єкти в результаті зміни валютних курсів. Цей вид страхування майже не застосовується в Україні, що обумовлено нерозвиненістю ринкових відносин. Крім того, на вітчизняних ринках домінують поточні контракти, коли реалізуються угоди на купівлю-продаж обумовленого активу з його негайною оплатою (або передоплатою) й постачанням. На поточному та навіть та форвардному ринках нерідко відбувається порушення умов або ж відмова від виконання укладених контрактів, особливо з боку постачальника (продавця). Тому в правила торгівлі на багатьох біржах включені положення про те, що біржа приймає на себе відповідальність за збитки, зумовлені невиконанням умов угоди одним з контрагентів.

Вказана відповідальність учасників біржі за виконання умов контрактів може бути об'єктом страхування. У світовій практиці страхуються збитки учасників біржових угод, що зумовлені шахрайством або неплатоспроможністю їхніх контрагентів, а також збитки самої біржі. Враховуючи, що страхова відповідальність за збитки при здійсненні (чи нездійсненні) біржових угод лежить виключно на страховій компанії, біржа не завжди намагається прискіпливо обирати собі клієнтів, здійснювати відбір учасників торгів, контролювати виконання ними умов контрактів. Тому страхування біржових контрактів доцільно проводити у вигляді взаємного біржового страхування або через акціонерні страхові компанії за участю капіталу біржі (коли пов'язуються взаємною зацікавленістю біржа й страховик).

Страховання валютних ризиків зумовлено специфічними умовами зовнішньоекономічних контрактів. Турботою українських страховиків, природно, повинен бути, насамперед, захист вітчизняних експортерів, імпортерів та інших учасників зовнішньоекономічних відносин.

Страховання валютних ризиків необхідне, в першу чергу, для відшкодування таких можливих втрат:

- по-перше, пов'язаних із виробництвом експортної продукції в разі відмови від її оплати зарубіжним імпортером за будь-якими причинами;
- по-друге, збитків від неплатежів за поставлені товари, виконані роботи й надані послуги в разі загострення фінансового положення або навіть банкрутства іноземного партнера; страхуються і збитки, зумовлені політичною нестабільністю в країні імпортера;
- по-третє, страхуванню підлягають збитки від коливань валютних курсів за період від укладання контракту до сплати за ним, які негативно впливають на купівельну здатність валюти платежу.

Зазначимо, що в перших двох випадках йшлося про втрати для вітчизняного експортера. В третьому ж випадку збитки можуть стосуватись як експортера, так і зарубіжного покупця. Перший несе збитки при зниженні курсу валюти платежу, другий – в разі його підвищення.

В загальному розумінні захист від валютних ризиків включає використання захисних застережень в контрактах, прогнозування динаміки валютних курсів тощо, але це виходить за рамки страхування.

Під кредитними слід розуміти ризики, які виникають у комерційних банків при здійсненні ними активних операцій. Найчастіше кредитний ризик виявляється у неповерненні позичальником отриманого кредиту і несплаті відсотків за користування ним. Класифікація кредитних ризиків є більш деталізованою. Вона передбачає ризик загальної неплатоспроможності та ризики непогашення окремих видів кредитів: експортного, споживчого, іпотечного, сільськогосподарського тощо.

Практика страхування кредитів в Україні переважно має три форми:

- страхування ризику непогашення кредиту;
- страхування позичальником відповідальності за неповернення кредиту;
- страхування позичальником предмета застави.

Законом України „Про страхування” передбачено один вид добровільного страхування кредитних ризиків „Страхування кредитів (в тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту)” [1].

Узагальнюючи викладений матеріал та беручи до уваги практичний досвід вітчизняних страхових компаній, можна виділити типові страхові програми, які реально пропонуються в Україні для страхування фінансових ризиків (табл. 1).

Сьогодні ліцензію на страхування фінансових ризиків вважає за потрібне мати кожна серйозна страхова компанія, хоча ще 10 років тому страхуванням фінансових ризиків в Україні займалося дуже мало страхових компаній. Існувала поширена думка про те, що страхувати ці ризики неможливо. Однак, за офіційними даними останні кілька років цей вид займає приблизно половину всього сегмента майнового страхування. За даними Держфінпослуг, вже у 2004 р. із загального обсягу зібраних страхових премій у сумі 19,43 млрд. грн., майже половина – 8,97 млрд. грн. – припадала на страхування фінансових ризиків. Тобто за останні роки ситуація різко змінилася, і збір премій з даного виду страхування з кожним роком зростає. Цікавою є динаміка такого зростання: у 2001 р. на страхування фінансових ризиків припало 0,9 млрд. грн. премій, у 2002р. – 1,63 млрд. грн. премій, у 2003 р. – 4,44 млрд. грн., у 2004 р. – 8,97 млрд. грн., у 2005 р. – 9,02 млрд. грн., за 9 місяців 2006 року – 4,6 млрд. грн. [7].

Збитковість страхування фінансових ризиків (співвідношення виплат та платежів) становить приблизно 4-5%, тому страхові компанії здійснюють жорсткий відбір страхувальників. У середньому з п'яти звернень щодо страхування фінансових ризиків задовольняється лише одне. Проводиться детальний аналіз фінансово-економічних показників діяльності клієнта та його контрагентів, їх позицій на ринку та кредитної історії сторони, яка має

Основні види страхування фінансових ризиків

Види страхування	Назва основного ризику	Страхові суми в розмірі
Страховання ризику неплатежу	Невиконання або неналежне виконання платіжних зобов'язань перед страхувальником щодо оплати виконаних страхувальником робіт, поставлених товарів або наданих послуг згідно з укладеним договором	Вартості поставлених матеріалів, виконання робіт або надання послуг
Страховання інвестиційного ризику	Неотримання або отримання в меншому розмірі, ніж це передбачено проектом, прибутку від інвестування коштів внаслідок: помилок в експертній оцінці проекту; невиконання запланованих робіт	Проектної (планової) величини інвестиційного доходу
Втрата прибутку внаслідок перерв у виробництві	Зменшення прибутку внаслідок перерв у виробництві, зумовлених страховими випадками, передбаченими в основному договорі страхування майна (вогневі ризики і ризики стихійних явищ, аварії систем електро-, водо-, газопостачання, неправомірні дії третіх осіб)	Запланованого (очікуваного) прибутку
Страховання ризику неповернення кредиту	Невиконання зобов'язань позичальника згідно з кредитним договором щодо повернення отриманого кредиту і відсотків за ним внаслідок...(дається перелік причин)	Величини кредиту та/або відсотків за нього

виконати зобов'язання, а також досвіду взаємодії клієнта з даним контрагентом. Крім того, уважно вивчається контракт, коректність та

відповідність законодавству його окремих положень (страхова компанія може навіть давати рекомендації клієнту для мінімізації його ризиків).

Також негативом для цього виду страхування є те, що деякі підприємства використовують фінансові ризики як додатковий засіб фінансування, наприклад страхують проекти, які дорого коштують, перекладаючи весь ризик на страхову компанію; реалізують через цю галузь страхування різні „фінансові схеми” з метою податкової оптимізації, переведення коштів у готівку тощо. Страхові компанії у відповідь встановлюють високий рівень франшизи (від 8 до 15% страхової суми), досить високі страхові тарифи (середній тариф встановлюється на рівні 5-7% та вище залежно від ризиковості та строку страхування), обумовлюють специфічні умови страхування [7].

Однак, плідна співпраця страховиків з банківськими установами та постійними клієнтами дозволяє усвідомити необхідність та позитивність впровадження цього виду страхування. Сьогодні найрозвинутішою у страхуванні фінансових ризиків є окрема галузь – це споживче кредитування (майже половина договорів зі страхування фінансових ризиків припадає на страхування ризиків споживчого кредитування). У страхуванні споживчих кредитів присутні усі вимоги, які зазвичай ставляться страховиками до клієнтів: застава (придбане майно), обмежена страхова сума (як правило, однорідні прогнозовані суми). Страховики із задоволенням на це йдуть ще й тому, що поряд зі страхуванням фінансових зобов'язань по споживчих кредитах, згідно з Законом України «Про Заставу», страхується і придбане майно – автомобіль, квартира чи побутова техніка. Страхування товарного кредитування також користується великим попитом. У цьому випадку страхова компанія гарантує виплату коштів за товари у зазначений термін. Багато звернень (з кожним роком їх стає дедалі більше) надходить щодо страхування фінансових ризиків, пов'язаних з інвестиційною діяльністю. Дуже часто підприємці демонструють свій бізнес-план, проте не мають ліквідної застави для залучення коштів під його реалізацію. Страховий поліс

для них – єдиний шанс отримати у банку кредит. Активно розвивається галузь страхування, пов'язана з пластиковими картками. Це мало не єдиний випадок, коли мова йде про чистий фінансовий ризик, і застава тут не потрібна. Страхують від несанкціонованого використання пластикових карток, їх викрадення. Також активно розвивається страхування овердрафту – різновиду кредитного ризику.

Висновки. В контексті розглянутих питань доцільно зробити наступні висновки:

- Фінансові ризики трактуються як невиконання або неналежне виконання з певних причин страхувальником або його контрагентом фінансових чи інших договірних зобов'язань за укладеними між ними угодами. До фінансових ризиків, що можуть бути застрахованими, належать: ризики неплатежу; ризики, пов'язані з банківськими кредитами; товарними кредитами; інвестиціями; виданими (прийнятими) гарантіями. Також до фінансових ризиків належать депозитний, валютний, інфляційний та деякі інші ризики.
- Страхування фінансових ризиків в Україні розвивається і з кожним роком стає все перспективнішим. Основним чинником зростання його популярності є збільшення обсягів споживчого кредитування і товарного кредитування.
- Ринок страхування фінансових ризиків розширюватиметься, що пов'язано з розвитком спеціалізації цього виду страхування, підвищенням рівня фінансової культури підприємств і банків у сфері управління ризиками. У цьому сегменті можна також прогнозувати розширення незабаром спектра послуг, наприклад – страхування валютних ризиків, страхування збитків, пов'язаних із зупиненням виробництва, страхування прибутку та інші інноваційні страхові продукти, які раніше не підлягали страхуванню.
- Оскільки більшість фінансових схем здійснюється саме за допомогою страхування фінансових ризиків, необхідна зміна законодавчої бази, зокрема Закону України „Про оподаткування прибутку підприємств” у

частині віднесення витрат на вищезгадане страхування з валових витрат на валові доходи підприємства чи застосування інших регуляторних норм.

Список літератури

1. Закон України « Про страхування» від 4 жовтня 2001 р. №2745-III.
2. Бланк И.А. Управление финансовыми рисками. – К.: Ника-Центр, 2005. – 600 с.
3. Гвозденко А.А. Финансово-экономические методы страхования – Москва: Финансы и статистика, 2000. – 184 с.
4. Клапків М.С. Страхування фінансових ризиків. – Тернопіль: Економічна думка & Карт-бланш, 2002. – 570 с.
5. Пісоцька Р. Застрахувати можна фінансові ризики лише з надійним партнером //Молодь і підприємництво. – 2004. – №11. – С.3-5.
6. Шумелда Ярослав Страхування. Навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей. – Тернопіль: Джура, 2004. – 280 с.
7. www.business.if.ua.

Summary

The concept of financial risk and its classification are detailed in the article, the practical aspects of financial risks insurance in Ukraine are investigated.